

Een gefrustreerd Antwerpenaar Frederik Hendrik Prins van Oranje

(1584-1647)

door

PROF. DR. J. J. POELHEKKE

Alvorens die ‘frustratie’ uit de titel nader toe te lichten wil ik even de figuur van Frederik Hendrik in optima forma presenteren, want redelijkerwijze moet hij hier te lande aanzienlijk minder goed bekend worden geacht dan enerzijds zijn vader, Prins Willem I, de Zwijger, anderzijds zijn bet-bet-betachterkleinzoon, de koning met dezelfde naam en rangnummer, beiden van ietwat tragische memorie.

Deze Frederik Hendrik dan, aanvankelijk Hendrik Frederik geheten naar zijn twee peetooms, Hendrik IV van Frankrijk en Frederik III van Denemarken, werd uit het vierde huwelijk van Willem de Zwijger, dat met Louise de Coligny, te Delft geboren op 29 januari 1584. Dat is een half jaar vóór de moord op zijn vader in datzelfde Delft, maar, waar het mij in casu om te doen is, dat is ook juist zowat een half jaar nádat de familie in noordelijke richting was weggetrokken uit Antwerpen, waar Parma met zijn legers te gevaarlijk dicht in de buurt kwam. Behalve dat redelijkerwijze dat kraambed te Antwerpen had moeten worden gespreid, kunnen wij dus op onze vingers natellen dat hij – Willem en Louise zijn in die periode niet samen op reis geweest – in ieder geval daar ter stede verwekt moet zijn.

Dit rekensommetje nu van negen min zes is Frederik Hendrik zich naar mijn stellige, zij het niet met concrete bewijzen te staven overtuiging zijn leven lang bewust gebleven. Maar laat ik eerst even heel in het kort zijn levensloop schetsen: Hij was zoals gezegd de jongste van het drietal zoons van Willem de Zwijger. De oudste, de in zijn jeugd uit Leuven opgelichte en in Spanje geïnterneerde Philips Willem, kan hier buiten beschouwing blijven; het vaderlijk ‘machtspakket’, de leiderspositie in de niet door Parma ver- of heroverde Nederlandse gewesten, was op de schouders komen te rusten van de tweede, de welbekende veldheer Prins Maurits. Onder die omstandigheden kan men het zich voorstellen dat Louise de Coligny voor haar zoon dacht aan een carrière in haar Franse vaderland, in dienst van zijn peetoom Hendrik IV.

Inderdaad heeft hij ook een deel van zijn vorming in Frankrijk genoten – onder andere aan de fameuze ‘Académie’ van Pluvinel – en zal hij zijn leven lang sterk Frans georiënteerd blijven, maar de Staten-Generaal wensten niettemin ook deze jongste zoon van de Vader des Vaderlands in dat vaderland dienstbaar te houden aan de nationale beweging.

Hier lijkt het zaak bij wijze van parenthese althans vluchtig even de vraag aan de orde te stellen: wat was nu eigenlijk de positie van de Oranjes en, meer in het algemeen, van de Nassau’s ten tijde van de opstand en de daarop volgende decennien? De vraag is op subtiële wijze moeilijk, met name natuurlijk voor een ingezetene van het Noordelijke van onze twee Koninkrijken, want het hermelijn dat sedert 1815 het Doorluchte Huis siert, heeft als het ware een soort terugwerkende kracht, die zeer zorgvuldig moet worden verdisconteerd. Niettemin is naar mijn stellige overtuiging die vraag essentieel voor een recht begrip van het tijdvak in kwestie, dus als eerzaam historicus mag men haar niet omzeilen.

Vraagt men nu nader wat daarbij het moeilijkst aan te voelen is, dan zou ik voor mij geneigd zijn te wijzen op het element *condottiere* dat aanvankelijk zo onmiskenbaar meespeelt, al is het dan in een dosering die ons in haar finesses ontgaat. Bedenken wij alleen maar dat alle vier de broers van Willem de Zwijger bij onze Nederlandse opstand betrokken zijn geweest en wel zo drastisch dat drie van het viertal er het leven bij hebben gelaten. En wanneer wij de Zwijger zelf als eenling uit eigen naam tezamen met Holland en Zeeland de Pacificatie van Gent zien tekenen met de overige gewesten, is dat dan soms geen typisch condottiere-trekje?

Moeilijk uit te maken is het in hoeverre dit condottiere-element nog meeklonk bij het optreden van Maurits, maar dat is hier niet aan de orde; verdwijnen doet het in ieder geval met Frederik Hendrik, want dan treedt onmiskenbaar het dynastieke element ervoor in de plaats.

Wij hadden echter het synoptisch relaas van zijn leven onderbroken, dat ik bij dezen wil hervatten en voltooiën. Afgezien dus van een enkel intermezzo in Frankrijk kreeg hij in Holland de opvoeding en opleiding te verwerken van een hoog-aristokratische jonkman met, te midden van dat republikeinse bestel, tevens een onmiskenbaar aroma van vorstelijkheid. Een paar jaar aan de jonge Leidse Universiteit en verder voor zijn militaire en politieke vorming in de leer bij zijn bijna twintig jaar oudere halfbroer Maurits, aan wiens zijde hij bijvoorbeeld deelneemt aan de slag bij Nieuwpoort. Verder zo nu en dan een ambassadetje naar Engeland of een zakformaat-expeditie in Duitsland, maar al vrij spoedig valt er op militair gebied voorlopig niet heel veel te beleven, want dan

krijgen wij immers van 1609 tot 1621 het Twaalfjarig Bestand. Notere terloops dat Frederik Hendrik toen de gelegenheid moet hebben gehad in pais en vree Antwerpen, en wie weet ook Brussel, te bekijken, al was het maar op doorreis naar Orange dat hij in 1619 voor zijn broer Maurits in bezit ging nemen. Tijdens de zogenaamde Bestandstwisten, de grote crisis die het jonge Statenbewind tot in zijn grondvesten schokte en die haar climax vond in de onthoofding van Oldenbarnevelt, wist hij zich tactvol op de achtergrond te houden, zodat hij later als overbrugger van tegenstellingen en heler van vele wonden kon optreden.

Dit 'later' neemt een aanvang in 1625, in welk jaar Maurits zonder wettig kroost overlijdt, na Frederik Hendrik als enig overgebleven zoon van hun vader tot universeel erfgenaam te hebben aangesteld. Wat hij nog wel wenste te zien gebeuren en wat dan ook inderdaad gebeurde, is dat de eveneens nog steeds vrijgezel op zijn veertigste jaar eindelijk in het huwelijk trad, te weten met Amalia, een dochter uit het grafelijke Huis van Solms, de enige maar waardige vertegenwoordigster van vrouwelijke vorstenglans in het Republikeinse Statenbestel en tevens in later jaren, wanneer de dynastie ruim twintig jaar in eclips verkeert, de hoedster van de Oranjetraditie.

Hoe was nu de vorstelijke machtspositie van Frederik Hendrik opgebouwd? Om te beginnen was hij stadhouder, eerst van vijf, later van zes van de zeven provinciën die „bij de Unie (sc. van Utrecht) verbleven”, oftewel niet door Parma heroverd waren. Het stadhouderschap was een gewestelijke functie; in theorie was de Prins dus de dienaar van de provinciale Statencolleges, die immers zichzelf met de soevereiniteit, de Gelderse hertogelijkheid, Hollandse grafelijkheid enz. bekleed hadden. Iets anders is dat, alle theorie ten spijt, in de ogen van het gemene volk veeleer de niet-sovereine Prinsen dan deze soevereine Statencolleges de Hoge Overheid belichaamden.

Naast dit vijf- of zesvoudig provinciaal emplooi als stadhouder had evenwel de Prins ook nog een functie in Unieverband – steeds dus van het restantje van zeven – te weten die van kapitein-generaal, met andere woorden opperbevelhebber van het Statenerleger. Hier zouden wij, formeel gesproken, misschien weer even dat condottiere-element kunnen zien doorschemeren; in feite leek het, en dat dan zeker tegenover de buitenwereld, veel meer op een vorst die in eigen persoon zijn leger aanvoert; om in het tijdsbestek te blijven, een parallel van Gustav II Adolf.

Zeventiende-eeuwse oorlogen waren grotendeels nog een seizoenbedrijf, en in de praktijk kwam Frederik Hendriks kapitein-generaalschap dan ook daarop neer, dat hij trouw ieder jaar een

zomercampagne ondernam, doorgaans met het oogmerk de een of andere vijandelijke vesting te belegeren. Dit was zelfs zozeer zijn specialiteit, dat hij al spoedig de bijnaam kreeg van Stedendwinger. Als wij de Franse maarschalk Brézé – plus Mazarin, die het naar Rome overbrieft – mogen geloven, liet hij zich zelfs eens ontvallen: „God beware ons voor veldslagen”. Lang niet altijd werden echter die beoogde belegeringen ook verwezenlijkt en met name aan het steeds weer lokkende Antwerpen is hij nimmer helemaal toegekomen. De hoogtepunten zijn Den Bosch (1629), Maastricht (1632), Breda (1637); als dieptepunt mag gelden het jaar 1635, wanneer hij nota bene een gecombineerd Staats-Frans leger onder zijn bevel heeft, waarmee nochtans, behalve de mislukte belegering van Leuven, niet heel veel meer wordt uitgericht dan de beruchte plundering van Tienen; zeer zeker tegen 's Prinsen wil, maar de zaak was hem uit de hand gelopen.

Met dat patroon gaat het door tot aan het midden van de jaren veertig, wanneer de Stedendwinger – in 1645 om precies te zijn – als laatste in zijn reeks van belegeringen het stadje Hulst in het huidige Zeeuws-Vlaanderen inneemt, dus voor de laatste maal net weer niet Antwerpen. Het jaar daarna geeft hij het eindelijk op, waarmee ik in casu bedoel dat hij dan, zelf kennelijk door niemand zo zeer bewerkt als door zijn vrouw, bereid wordt gevonden mee te werken aan de vrede die door de provincie Holland al zo lang wordt nagestreefd. Te noteren inmiddels dat hij, hoewel pas vooraan in de zestig, dan fysiek al niet heel veel meer dan een wrak schijnt te zijn geweest; naar het heet ten gevolge van velerlei kwalen, voorop de jicht, die hem al jarenlang plaagden, maar wat wij erover vernemen is helaas uitermate vaag. In ieder geval viel er aftakeling waar te nemen en inderdaad overleed hij nog bijna een jaar voordat de vrede in kannen en kruiken was, in maart 1647. Dat sterfbed prijkt dan in volle vorstenglorie; tien jaar tevoren was de Prins op initiatief van Richelieu opgesierd met het praedicaat 'Hoogheid'; zijn enige zoon, die reeds als kind van vier jaar de 'survivance' had verkregen in alle vaderlijke waardigheden, was getrouwd met de oudste dochter van de Engelse Koning; de eigen oudste dochter des Huizes met de Keurvorst – de als 'groot' gepatenteerde – van Brandenburg; kortom, de dynastie als zodanig was ter dege gevestigd.

Wat heeft nu het optreden van deze Prins Frederik Hendrik voor sporen achtergelaten in de geschiedenis van de *Nederlanden*, of op zijn latijns gezegd van *Belgium*, het conglomeraat dat wij thans kennen als bestaande uit een Zuidelijk en een Noordelijk

koninkrijk ? Welnu, tot zijn kern herleid luidt het antwoord op deze vraag : die sporen bestaan daarin, dat het noorden van het Zuiden het zuiden van het Noorden is geworden, maar dat vereist misschien wel enige toelichting.

Gesteld dat iemand omstreeks 1550 had voorspeld dat het zo moeizaam door de Bourgondiërs bijeengebrachte complex van de Landen van Herwaarts over toch weer uiteen zou vallen, dan zou daarbij zeker niet gedacht zijn aan een lijn die van Oost naar West, maar aan een die van Zuid naar Noord loopt ; met andere woorden, als er iets weer teloor moest gaan, dan de recentelijk verworven oostelijke en noordoostelijke gewesten, waarbij men wel moet bedenken dat het hertogdom Gelre zich toen nog een heel eind langs de Maas uitstrekke, tot bezuiden Roermond.

Wat in ieder geval absurd zou zijn voorgekomen, is het idee dat het graafschap Holland weer ooit zou worden losgemaakt van Brabant en Vlaanderen, waarmee het sedert Philips de Goede zo intiem was verenigd geweest. Welteverstaan : verenigd met dien verstande dat Holland in dat verband iets secundairs, iets perifeers was, „provincie” in de zin van een Balzac en een Flaubert, want Brabant en Vlaanderen waren onmiskenbaar de kerngewesten. Zo had, al was hij dan zelf stadhouder van Holland en Zeeland, Willem de Zwijger het gezien en zo zag, althans naar mijn zeer stellige overtuiging ook Frederik Hendrik het en zelfs nog zijn zoon Willem II, maar dat is weer een heel ander chapiter.

Wat was er nu echter door de opstand tegen het Spaanse bewind aan interne verschuivingen teweeg gebracht, aan accentverleggingen binnen de Nederlanden ? Het antwoord op deze vraag ligt voor de hand als wij bedenken dat Holland – weliswaar dan samen met Zeeland, maar dat kunnen wij hier verwaarlozen – ruim vier jaar lang, van 1572-'76, de enige haard van de opstand was geweest, waar deze zich – en dan nog hoe précair ! denk slechts aan Haarlem en Leiden – had kunnen handhaven. Zodoende werd dit Holland van iets perifeers een kern op zichzelf, waar reeds een heel stuk eigen ethos en 'mythos' had kunnen veldwinnen vóórdat in 1576 de vrijheidsbeweging volop nationaal werd door- dat ook Brabant en Vlaanderen er vrijelijk aan konden meedoen. Dan krijgen wij de Pacificatie van Gent, waarbij, althans in de bedoelingen van Willem de Zwijger, Holland en Zeeland gereïntegreerd werden in het grote geheel van de Nederlanden.

Wat men evenwel bepaald niet kan beweren, is dat dit van Hollandse kant van ganser harte geschiedde. Eerder integendeel en het is bijna amusant gade te slaan hoe hardnekkig, zij het dan tevergeefs, de Hollandse Staten zich ertegen verzetten dat de Prins – hun gewestelijke 'condottiere' – weer naar het Zuiden, eerst

naar Antwerpen en dan zelfs naar Brussel vertrekt, of liever gezegd terugkeert, dus naar de enige plaatsen, waar hij zijn grote triomfen kon beleven en ook inderdaad beleefde als waarlijk nationale figuur.

Wij weten echter hoe kortstondig het van duur was. De Waalse gewesten eenmaal weer met de Koning verzoend, begon onder Parma's bekwame strategie de oprolling in noordelijke richting, die wij wellicht het scherpst gemarkeerd zien in de verhuizingen van Willem de Zwijger. Eerst van Brussel weer naar Antwerpen en daarna, met de jongste zoon dus in de moederschoot, van de bedreigde Scheldestad naar het veilige Holland dat spoedig daarop door het moordend lood van Baltasar Gerard in de gelegenheid zal worden gesteld zijn nagedachtenis met huid en haar te accaparen. En daarna volgt dan al gauw de toch wel zwartste dag uit heel onze geschiedenis, de capitulatie van Antwerpen.

Wel zowat de alleronaardigste vraag nu, die men kan stellen met betrekking tot de Nederlandse geschiedenis is, hoe de Hollanders het terugvallen van Antwerpen in 's Konings obediëntie hebben opgenomen. Weliswaar was de officiële reactie natuurlijk een van treurnis en op het ogenblik zelf betekende de capitale gebeurtenis trouwens een vervaarlijke versterking van 's vijands positie, maar heel het verdere verloop van zaken demonstreert maar al te duidelijk hoe wat er dan door de Hollanders aan leedwezen gevoeld mag zijn als sneeuw voor de zon verdween en plaats maakte voor nauwverholen opluchting.

In een van de belangrijkste monografieën betreffende onze geschiedenis, die in de laatste halve eeuw het licht hebben gezien, *Die Anfänge der Utrechter Union* van de Vlaamse historicus Leo Delfos, vinden wij onweerlegbaar gedocumenteerd hoe de fameuze Unie van Utrecht, die *nadere* Unie in het kader van de Pacificatie van Gent, allerminst voor de Noordelijke gewesten alleen bedoeld was geweest; helaas echter is dit in zoverre niet meer dan „academisch” dat het daar ten gevolge van de loop der gebeurtenissen in feite al vrij spoedig op neerkwam, en daarna zorgde de historische mythevorming wel voor de rest. Zodoende werd die Unie van Utrecht op haar beurt het kader waarin zich de geschiedenis van de niet door Parma heroverde Nederlandse gewesten gedurende de eerstvolgende twee eeuwen afspeelde; dat is dan de zogenaamde Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden met als opperste Unie-orgaan de Vergadering van de HoogMogende Heren Staten-Generaal, in het Latijn de *Ordines Generales Foederati Belgii*. In theorie waren de Zeven volstrekt gelijk en zelfs kwam, bij ontstentenis van Brabant, de voorrang toe aan het enig overgebleven hertogdom, Gelderland, maar als men erbij bedenkt dat van het

federale budget bijna 59 procent ten laste kwam van Holland alleen, dan kan men, dunkt mij, geredelijk begrijpen dat wij wel eens horen spreken van een 'Societas Leonina' en zelfs wel dat het verfoeilijke misbruik in zwang kwam de naam van die ene provincie Holland te bezigen voor het geheel van de Noordelijke Nederlanden.

In grote lijnen is hiermee de tegenstelling aangegeven, die de eerste helft van onze zeventiende-eeuwse geschiedenis beheerst, de Hollanders verkneukelden zich erin zelf vrij te zijn van het Spaanse juk en beseften zeer wel dat zij daarbij voor hun veiligheid een paar 'propugnacula' nodig hadden – de 'kleintjes' van de Unie, in de eerste plaats Gelderland onmiddellijk stroomopwaarts aan de grote rivieren – maar zij vonden het daarbij opperbest dat de Spaanse Koning de baas bleef in de rest van de Zeventien Nederlanden.

Zo zien wij het dan ook gebeuren dat door Oldenbarnevelt, de grote staatsman die men *als zodanig* wel de opvolger van Willem de Zwijger mag noemen, maar die op en top een exponent was van het Hollandisme, in 1609 het Twaalfjarig Bestand wordt bekookstofd en men kan er een lief ding onder verdedden dat dit in 1621 zou zijn verlengd als Oldenbarnevelt niet twee jaar te voren door Prins Maurits ten val was gebracht, stellig althans méde van wege dat – in Maurits' ogen – gevaar van een bestandsverlenging.

Het was Maurits dus gelukt de oorlog te hervatten voor zo iets als een tweede bedrijf, dat dan, wanneer wij de officiële documenten als leidraad nemen, duren zal tot de definitieve vrede van 1648. Aangezien echter, zoals wij reeds zagen, Prins Maurits zelf in 1625 van het toneel verdwijnt, is het in feite Frederik Hendrik die die oorlog te voeren kreeg.

Hier kom ik terug op mijn formulering „het noorden van het Zuiden is het zuiden van het Noorden geworden”, en om dat te beseffen behoeven wij per slot van rekening alleen maar de grens tussen het machtsbereik van de Koning en dat van de Staten zoals overeengekomen bij het Bestand van 1609 te vergelijken met die bij de Vrede van 1648. In 1609 zijn van Brabant alleen de steden Breda en Bergen op Zoom met hun achterland Staats; laatstgenoemde is sedert 1577 nooit meer 'Spaans' geweest, terwijl Breda zoals bekend via twee groots opgezette belegeringen, in 1625 en 1637, nog eens op en neer zal gaan. Maar houden wij in gedachten het genoemde jaar 1609, en dan zal ongetwijfeld ieder zinnig mens toegeven dat, *als* er een grens moet lopen dwars door de

Nederlanden, de historische redelijkheid van zo'n grens toch wel in de eerste plaats moet worden afgemeten aan de mate waarin zij ten minste de afzonderlijke gewesten intact laat. Welnu, op die ene 'Schönheitsfehler' in het noordwesten na gold als voor twaalf jaar geaccepteerde grens in 1609 die tussen Brabant ener-, Holland en Gelderland anderzijds. Plus nog dat als eenling in Vlaanderen het stadje Sluis in Staatse handen was.

Vergelijken wij nu hiermee de grens van het definitieve vredestractaat van 1648, dan is in het westen door de verovering te elfder ure van Hulst die rare hap van Vlaanderen, die nu godbetert als 'Zeeuws' te boek staat, reeds praktisch afgerond, maar dan zien wij op de eerste plaats hoe de afpaling van het machtsbereik der hoge contracterende partijen verloopt langs wat nu nog steeds de grens is tussen enerzijds de provincies Antwerpen en Belgisch Limburg, anderzijds Noord-Brabant, dus dwars door het eerste in rang van alle Nederlandse gewesten. Deze anomalie nu is nog op de dag van heden de weerslag van het gedeeltelijk welslagen van de door Frederik Hendrik gekoesterde aspiraties.

Een *gedeeltelijk* welslagen, en zelfs kan men wel zeggen: voor een verre van onaanzienlijk deel, maar niettemin, het eigenlijke doel 'Spanjolen buiten' was op geen stukken na bereikt en nu mag het dan al zijn dat het de krachten der geschiedschrijving te boven gaat trefzeker alle oorzaken op te sommen, die aan dit falen ten grondslag liggen, één oorzaak, en wel een van de meest wezenlijke, is zonneklaar aanwijsbaar: de steeds groeiende tegenzin waarmee het Hollandse regentendom de oorlog voortzette en die tot gevolg had dat de Prins bij tijd en wijle meer moeite moest ten koste leggen aan het vergaren van de fondsen voor zijn oorlogvoering dan aan die oorlogvoering zelf.

Immers, Frederik Hendrik voerde die oorlog dan weliswaar als veldheer van de Staten-Generaal der Zeven Verenigde Nederlanden, die oorlog moest nominaal voor 59 procent, in feite zelfs nog voor een hoger percentage, worden gefinancierd door de Provincie Holland en het Holland van het stedelijke regentenpatriciaat was nu eenmaal al lang niet meer warm te krijgen voor het gestelde oorlogsdoel; wel integendeel, het wilde juist voorkomen dat Antwerpen weer binnen de zogenaamde 'Tuin' der Vrije Nederlanden zou komen te liggen. Dit laatste vinden wij natuurlijk nergens in een officiële Staten-resolutie vastgelegd; laat ons het dus een *arcantum imperii* noemen, maar een dat wij toch eigenlijk wel op onze tien vingers kunnen natellen, als wij er even bijbedenken dat de grandioze positie die in het wereldbestel werd ingenomen door het zeventiende-eeuwse Amsterdam grotendeels gebaseerd was op de neergang van de Scheldestad aan wie een eeuw tevoren die

protagonistenplaats was toebedeeld geweest. Wij vinden trouwens in verscheidene pamfletten, die onwaardeerlijke bron voor onze kennis van het zeventiende-eeuwse Holland, die antithese tussen de twee grote koopsteden in alle openlijkheid ter discussie gesteld.

Wilden dus de Hollandse Regenten het Zuiden liefst laten bekijken in 's Konings obediëntie, waarbij het dan tevens dienst kon doen als „buffer” tusen de Republiek en Frankrijk, ook het streven van Frederik Hendrik moet niet beoordeeld worden volgens traditionele, op zijn negentiende-eeuws 'étatistische' schablonen. Wat hij wilde, was niet als Noorderling het Zuiden 'veroveren', hij wilde eenvoudig alsnog het programma van 1576 uitvoeren: de Spanjolen het land uit. En al zou dan ongetwijfeld Holland een heel wat sterkere en meer centrale plaats hebben ingenomen dan onder Karel V, het lijdt voor mij althans geen twijfel dat de Prins zelf steeds nog Brabant zag als het kerngewest van de vrije Nederlanden zoals die hem voor ogen stonden.

En dat is dan heel iets anders dan wat de Hollandse stadsregenten onder de vrijheid verstonden, want, geheel afgezien van de vraag of het hem al dan niet zou gelukt zijn, men kan er niet redelijkerwijze aan twifelen dat Frederik Hendrik, die alles behalve een vage idealist was, maar veeleer een bij uitstek omzichtige opportunist, er bij al zijn doen en laten naar streefde voor zich en zijn geslacht de oppermacht in deze landen, dus zeggen wij simpelheidshalve de een of andere vorm van souvereiniteit te bemachtigen. En nog wat dat opportunistisme betreft, ik voor mij betwijfel geen ogenblik dat, als hij daarmee nader zou gebracht zijn tot zijn doel, hij niet lang zou hebben gearzeld het voorbeeld te volgen van zijn peetoom, die dan misschien wel nooit gezegd heeft „Paris vaut bien une messe”, maar wel daarnaar gehandeld. En juist zoals Parijs voor de peetoom, zouden voor het petekind Brussel en Antwerpen, zeer zeker ook wel een mis waard geweest zijn.

Zouden geweest zijn... Hier raken wij aan het paradoxale en naar mijn gevoel tevens het tragische element in Frederik Hendriks levensloop, de interdependentie van politiek en religie in de geschiedenis van dat tijdvak. Het is bekend genoeg van welk een doorslaggevend belang voor de Nederlandse opstand, zijn falen en zijn slagen, de Hervorming geweest is; daarop behoeven wij hier niet nogmaals in te gaan. Hier is het voldoende eraan te herinneren hoe reeds vrij spoedig alle zeven de bij de Unie verbleven provinciën voor officieel gebruik geprotestantiseerd waren, met dien verstande nochtans, dat wij ons – nog afgezien van de zeer talrijke Roomse minderheid en van wat er aan secten vaardig was – dit protestantisme vooral niet als iets homogeen mogen

voorstellen, zoals trouwens de godsdiensttwisten tijdens het Twaalfjarig Bestand ten duidelijkste hadden gedemonstreerd.

Aan de ene kant stond, globaal genomen, het Hollandse regentendom van het type Oldenbarnevelt-Hugo de Groot, oftewel, een generatie later, Johan de Witt, vertegenwoordigers van een geesteshouding waaraan de naam Erasmus pleegt te pas te komen, en die wij wellicht het best kunnen karakterizeren als weliswaar de Hervormde leer toegedaan, maar wars van iedere dogmatistische scherpslijperij en dus heel zeker niet van zins enigerlei Geneefse inquisitie de plaats van de oude Roomse te laten innemen. En ziehier dan de geniepige paradox: *in religiosis* waren juist deze lieden de geestverwanten van Frederik Hendrik, maar ongelukkerwijze waren juist ook zij het, die Antwerpen aan een gesloten Schelde buiten de grenzen wilden houden en die liever de Spaanse koning tot buur hadden dan de Franse. Om zijn oorlogspolitiek te kunnen doordrijven had de Prins, behalve die van de 'kleine' provincies – de zes buiten Holland dus – de steun nodig van de orthodox-Calvinistische volksmassa's, ook binnen Holland zelf, en deze stonden met huid en haar onder de invloed van een keurbende van fanatieke predikanten voor wie de Nederlandse nationale beweging identiek was met de doorvoering van het Calvinisme in zijn meest compromis-loze gedaante. Voor een niet gering deel waren deze predikanten ten tijde van Parma uitgeweken Brabanders en vooral Vlamingen, dan wel zoons van zulke vaders en het is een bekend feit dat religieus fanatisme zeker niet minder intensief wordt door toevoeging van het ingrediënt emigrantenfrustratie. In ieder geval waren de predikanten met hun aanhang van harte gaarne bereid de Prins te steunen in zijn streven het Spaanse bewind uit de Zuidelijke Nederlanden te verdrijven, maar dit dan op conditie dat dat Zuiden radicaal gecalviniseerd werd. Liever geen Antwerpen, dan een Antwerpen, waar nog mis werd gelezen.

Behalve van 'paradoxaal' heb ik hierboven ook nog van 'bijna tragisch' gesproken; welnu, de adstructie hiervan moeten wij zoeken bij wat het hoogtepunt van dit vorstenleven had kunnen zijn, en het in zekere zin trouwens ook was, de inneming van 's-Hertogenbosch, de vierde van de Brabantse kwartierhoofdsteden, na een fameus beleg van bijna een half jaar in de herfst van 1629.

Als deze grote ingreep in het Nederlandse evenwichtsbestel verwezenlijkt wordt, is Den Bosch reeds bijna zeventig jaar de zetel van een behoorlijk functionerend post-Tridentijns bisdom (suffragaan van Mechelen natuurlijk) en Frederik Hendrik had niets liever gewild dan, met de bisschop te beginnen, geheel de katholieke apparatuur in Stad en Meierij ongemoeid te laten met als enige innovatie vrijheid van cultus ook voor Gereformeerden.

Daardoor zou immers aan de bevolking der 'Verheerde Gewesten' een duidelijk bewijs zijn geleverd dat reïntegratie in het vrije Statenbewind zeer wel gepaard kon gaan met behoud van de eigen godsdienst. Dit essentiële punt veilig gesteld, leek het niet altegaar onredelijk te hopen op een opstand in het Zuiden, waar immers, op de nobele figuur van de oude Infanta zelve na, het Spaanse bewind in hoge mate impopulair was. En ten bewijze dat deze hoop verre van ongegrond was zijn er bewijzen te over van Spaanse zijde, waar met een ware opluchting geconstateerd werd hoe Frederik Hendriks weidse plannen getorpedeerd werden door het religieuze fanatisme van zijn Calvinistische aanhang. De wel zowat vervaarlijkste van de rechtzinnige theologen uit het tijdvak, de grote Johannes Voetius, kwam persoonlijk naar het legerkamp om de Prins de les te lezen en diens machtspositie was nog niet zo stevig gefundeerd, dat het hem mogelijk zou zijn geweest zijn eigen wil te doen prevaleren. Zodoende werd dan ook zijn grootste en meest spectaculaire militaire overwinning in – ietwat neologistisch uitgedrukt – termen van psychologische oorlogvoering een droevige, zij het zorgvuldig verdoezelde nederlaag. Weliswaar wist de Prins in de eerstvolgende drie jaren zijn machtspositie in zo aanzienlijke mate te versterken, dat hij bij de zogenaamde Maasveldtocht in de zomer van 1632 voor steden als Roermond en Venlo behoud van de katholieke eredienst wist door te drijven, maar toen was, of althans achtte hij het psychologische moment blijkbaar voorbij. Hij blijft ten minste, nadat hij ook Maastricht had ingenomen, daar ter plaatse werkloos zitten afwachten of er zich in de koningsgetrouwe gewesten iets roerde. „Een verzuimde kans” heet het bij de grote geschiedschrijver Geyl in een van zijn boeiendste artikelen.

Het noemen van de naam Geyl roept mij in herinnering dat ik betreffende Frederik Hendrik nog een laatste punt moet aanroeren, het beruchte verdelingstractaat met Richelieu uit de late winter van 1635. De feiten zijn bekend: Frankrijk gaat eindelijk actief ingrijpen in de oorlog en bij die gelegenheid wordt aan de bevolking van de Zuidelijke Nederlanden de keuze gelaten of zij een zelfstandige federale republiek willen gaan vormen; zo niet dan zal het land worden verdeeld tussen de Fransen en de Heren Staten, maar dit dan langs een grens die een flink stuk benoorden Gent en Brugge loopt. Inderdaad kunnen wij niet dankbaar genoeg zijn dat door de militaire déconfiture van datzelfde jaar 1635 dit fraaie plannetje van meet af aan verijdeld is en even inderdaad kunnen bij een episode zoals deze onze gedachten uitgaan naar zo

iets als verraad aan de nationale zaak, gepleegd door de Nederlandse beramer, dus Frederik Hendrik.

En toch zou dit naar mijn gevoel anachronistisch, dus unfair zijn. Om te beginnen was het onmiskenbaar een minimum-programma, maar waar de provincie Holland hem zo droevig in de steek liet was de Prins voor de voortzetting van de oorlog nu een keer aangewezen op Franse steun, dus Richelieu kon zijn eisen torenhoog opvijzelen. Opmerkelijk is in ieder geval dat, als vijftien jaar later de nieuwe Prins van Oranje, Willem II, uit een als van nature heel wat sterkere positie met Mazarin onderhandelt over een *bervatting* van de oorlog door de Republiek, hij de partagegrens tot bezuiden de lijn Oostende-Gent verlegd wil hebben. Maar wat in de allerhoogste mate anachronistisch zijn zou is achteraf aan een man als Frederik Hendrik de voor ons zo vitale tegenstelling tussen Diets en Wals te willen opdringen. Jammer of niet, maar dat speelde bij de kleinzoon van admiraal de Coligny nu eenmaal niet mee als doorslaggevend element.

En ten besluite : voor weinig historische figuren uit de nieuwere tijd geldt in sterker mate dan voor Frederik Hendrik dat wij zijn beweegredenen alleen maar aftastend kunnen reconstrueren uit zijn doen en laten ; hij heeft ons wel „technische” *Mémoires* – in het Frans ! – achtergelaten betreffende zijn veldtochten, maar weinig of geen persoonlijke, laat staan intieme documenten. Zijn enige werkelijke, ingewijde vertrouweling was zo te zien zijn vrouw, maar al zijn brieven aan haar zijn door een van hun dochters „meegenomen” in haar doodkist. Niemand kan het meer betreuren dan 's mans biograaf in spe, maar ik hoop U met dit weinige toch in ieder geval te heben aangetoond dat deze zoon van Willem de Zwijger wel degelijk een centrale plaats inneemt in de zeventiende-eeuwse geschiedenis der Nederlanden, dus dat hij heel wat meer was dan een locale grootheid in de Noordelijke deelstaat, zoals bijvoorbeeld de achttiende-eeuwse Oranjes.

N.B. Gezien het overzicht-karakter van deze voordracht (14 oktober 1973) heb ik afgezien van annotatie ; als alternatief zou vrijwel op iedere regel verwezen moeten worden naar de bekende handboeken, dan wel naar de enige moderne biografie van Frederik Hendrik, die van P. J. Blok (Amsterdam, J. M. Meulenhoff, 1924), een werk dat, hoewel betrouwbaar wat de feitelijkheden betreft, naar mijn gevoel te veel aan de oppervlakte blijft en dat verder natuurlijk een typisch product is van 'klein-Nederlandse' geschiedschrijving. De modaliteiten waarmee door mij de figuur van deze prins in groot-Nederlands verband is geplaatst

wekten overigens de tegenspraak van wijlen Geyl. Voor de gedetailleerde uitwerking van een en ander moge ik verwijzen naar de artikelen van mijn hand *Mag men de dood van Prins Willem II een zegen voor ons land noemen?* en *Kanttekeningen bij de Pamfletten uit het jaar 1650*, beide opgenomen in de bundel *Geen blijder Maer in Tachtigh Jaer* (Zutphen, De Walburg Pers, 1973).